INSON HUQUQLARI KAFOLATLARINING XALQARO STANDARTLARI VA ULARNI MILLIY HUQUQ TIZIMIGA IMPLEMENTATSIYA QILISH MASALALARI

Muallif: **Abdugapporova O'g'iloy Qobiljon qizi**
Ta'lim muassasasi: Toshkent Davlat Yuridik Universiteti

Annotatsiya. Mazkur tezisda inson huquqlarini kafolatlashning xalqaro-huquqiy asoslari hamda xalqaro standartlarni O'zbekiston Respublikasining milliy huquq tizimiga implementatsiya qilish masalalari tahlil qilinadi. Xalqaro hujjatlarda belgilangan normalarning milliy qonunchilikda mustahkamlanishi bilan bir qatorda, ularni sud va boshqa vakolatli organlar faoliyatida amalda qo'llash zarurligi asoslab beriladi. Shuningdek, implementatsiya samaradorligini oshirishga doir ayrim takliflar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: inson huquqlari, xalqaro standartlar, implementatsiya, xalqaro shartnoma, Konstitutsiya, sud himoyasi, huquqiy kafolat.

Kirish. Inson huquqlarini e'tirof etish va himoya qilish masalasi bugungi kunda davlatning huquqiy tabiati hamda demokratik rivojlanish darajasini belgilovchi muhim mezonlardan biri hisoblanadi. Huquq va erkinliklarning qonun hujjatlarida qayd etilishi muhim, biroq bu holatning o'zi ularning to'liq ta'minlanishini anglatmaydi. Shaxs o'z huquqidan real foydalana olishi, huquqi buzilgan taqdirda esa uni tiklash uchun samarali va amaliy mexanizmlarga ega bo'lishi lozim. Shu sababli inson huquqlari kafolatlarini faqat normativ qoidalar yig'indisi sifatida emas, balki huquqiy, institutsional va protsessual vositalarning yaxlit tizimi sifatida o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Xalqaro miqyosda inson huquqlarining umumiy mezonlari, avvalo, 1948-yilgi Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi hamda 1966-yilda qabul qilingan Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt va Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktda o'z ifodasini topgan. Deklaratsiya inson huquqlarining umumiy mazmunini belgilab bergan muhim xalqaro hujjat bo'lsa, paktlar ularga qo'shilgan davlatlar uchun xalqaro-huquqiy majburiyatlarni yuzaga keltiradi. Ushbu hujjatlar insonning sha'ni va qadr-qimmati, tenglik, kamsitmaslik, erkinlik, adolatli sudlov hamda ijtimoiy huquqlarni ta'minlash borasida umumiy standartlarni shakllantiradi.

Xalqaro standartlarni milliy huquq tizimiga implementatsiya qilish - davlat zimmasiga olgan xalqaro majburiyatlarni ichki huquqiy tartibga solish va amaliy faoliyat orqali ro'yobga chiqarish jarayonidir. Bu jarayonni faqat xalqaro shartnoma qoidalarini qonun matniga ko'chirish bilan cheklab bo'lmaydi. Uning samaradorligi, birinchidan, milliy qonunchilikning xalqaro majburiyatlarga muvofiqligi; ikkinchidan, huquqni qo'llovchi organlarning tegishli normalarni to'g'ri talqin qilishi; uchinchidan, huquqi buzilgan shaxs uchun samarali himoya vositalari mavjudligi bilan belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 15-moddasida xalqaro shartnomalar xalqaro huquqning umume'tirof etilgan prinsip va normalari bilan bir qatorda milliy huquqiy tizimning tarkibiy qismi ekani belgilangan. Shuningdek, xalqaro shartnomada qonunda nazarda tutilganidan boshqacha qoida belgilangan bo'lsa, xalqaro shartnoma qoidasi qo'llanishi nazarda tutiladi. Mazkur konstitutsiyaviy yondashuv xalqaro majburiyatlarning milliy huquqdagi o'rnini mustahkamlash bilan birga, ularni amaliyotda qo'llash masalasini ham kun tartibiga olib chiqadi.

Konstitutsiyaning 19-moddasida inson huquq va erkinliklari xalqaro huquqning umume'tirof etilgan normalariga muvofiq hamda Konstitutsiya asosida e'tirof etilishi va kafolatlanishi, ushbu huquqlar har kimga tug'ilganidan boshlab tegishli ekani mustahkamlangan. 20-moddada esa inson huquq va erkinliklarining bevosita amal qilishi belgilangan. Bu normalar huquqni qo'llash jarayonida inson manfaatlarini markazga qo'yish, davlat organlari qarorlarini huquq va erkinliklar nuqtayi nazaridan baholash zarurligini anglatadi.

Milliy amaliyot va mavjud masalalar

Xalqaro standartlarning amaliy ta’siri, eng avvalo, sud himoyasi orqali namoyon bo‘ladi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2023-yil 23-iyundagi 16-son qarorida sudlar Konstitutsiya normalarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri qo‘llashi, tegishli xalqaro shartnoma O‘zbekiston uchun kuchga kirganligi va zarur ichki tartib-taomillar bajarilganligini tekshirishi, xalqaro shartnoma normasi qo‘llangan holatda esa sud hujjatida unga havola qilishi lozimligi tushuntirilgan. Mazkur yondashuv xalqaro normalarning faqat nazariy manba bo‘lib qolmasdan, muayyan huquqiy nizoni hal etishda amaliy mezon sifatida ishlashiga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, implementatsiya jarayonida bir qator tashkiliy va amaliy masalalar yuzaga kelishi mumkin. Jumladan, xalqaro tavsiyalarni milliy darajada bajarish bo‘yicha idoralararo muvofiqlashtirishni kuchaytirish, qonunchilikdagi o‘zgarishlarning amaliy natijasini baholash, sud va davlat organlari xodimlarining xalqaro huquq bo‘yicha bilimlarini muntazam oshirish hamda aholining huquqiy xabardorligini kengaytirish zarur. Qonunchilikda tegishli kafolatning mavjudligi bilan fuqaroning undan real foydalana olishi o‘rtasidagi tafovutni aniqlash ham alohida ahamiyatga ega.

Bu borada xalqaro monitoring mexanizmlari ham muhim o‘rin tutadi. BMTning shartnomaviy qo‘mitalari davlatlarning tegishli xalqaro shartnomalar bo‘yicha majburiyatlarini bajarishi yuzasidan davriy hisobotlarni ko‘rib chiqadi va tavsiyalar beradi. Ushbu tavsiyalar milliy qonunchilikni takomillashtirish, davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlarini belgilash va huquqni qo‘llash amaliyotidagi kamchiliklarni bartaraf etishda tahliliy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Taklif va tavsiyalar

Birinchidan, xalqaro shartnomalar va BMT shartnomaviy organlari tavsiyalarining ijrosini baholashda faqat qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar soniga tayanmasdan, inson huquqlaridan foydalanish imkoniyati va buzilgan huquqlarni tiklash natijalarini ham hisobga oladigan ko‘rsatkichlarni ishlab chiqish lozim.

Ikkinchidan, davlat organlari uchun xalqaro tavsiyalar ijrosi bo‘yicha aniq mas’uliyat, muddat va natija mezonlarini belgilash, idoralararo axborot almashinuvini takomillashtirish hamda bajarilgan ishlar yuzasidan jamoatchilikka tushunarli hisobot berish amaliyotini kengaytirish maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, sudyalar, advokatlar va boshqa huquqni qo‘llovchi mutaxassislar uchun xalqaro shartnomalarni sharhlash va qo‘llash bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlarni kuchaytirish zarur. Bunda nazariy ma’lumot bilan cheklanmasdan, real sud hujjatlari va huquqiy vaziyatlar asosida o‘qitish samarali natija beradi.

To‘rtinchidan, xalqaro standartlarning milliy qonunchilikka muvofiqligini muntazam tahlil qilish bilan birga, yangi qonun loyihalarini ishlab chiqish jarayonida inson huquqlariga ta’sirini oldindan baholash mexanizmlarini izchil qo‘llash lozim.

Xulosa qilib aytganda, inson huquqlari kafolatlarining xalqaro va milliy asoslari bir-birini to‘ldiruvchi yagona tizimni tashkil etadi. Xalqaro hujjatlar davlatlar uchun umumiy standart va majburiyatlarni belgilasa, milliy Konstitutsiya, qonunlar, sudlar hamda boshqa himoya institutlari ushbu standartlarning kundalik hayotda amalga oshishini ta’minlaydi. O‘zbekiston Konstitutsiyasida xalqaro shartnomalarning huquqiy tizimdagi o‘rni va inson huquqlarining bevosita amal qilishi mustahkamlangani muhim konstitutsiyaviy asos bo‘lib xizmat qiladi. Endigi asosiy vazifa ushbu normalarning huquqni qo‘llash amaliyotida izchil ishlashini ta’minlash, xalqaro tavsiyalar ijrosini natijaga yo‘naltirish va har bir shaxs uchun samarali himoya vositalarini yanada kuchaytirishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2023-yil 30-aprelda referendum orqali qabul qilingan. https://lex.uz/docs/-6445145

2. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2023-yil 23-iyundagi 16-son qarori. “Odil sudlovni amalga oshirishda O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi normalarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri qo‘llashning ayrim masalalari to‘g‘risida”. https://lex.uz/uz/acts/-6523654

3. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. BMT Bosh Assambleyasining 1948-yil 10-dekabrdagi 217 A (III)-rezolyutsiyasi.
4. Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt. 1966-yil 16-dekabr.
5. Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt. 1966-yil 16-dekabr.
6. O‘zbekiston Respublikasining “O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari to‘g‘risida”gi Qonuni, 2019-yil 6-fevral, O‘RQ-518.